

humanist and writer Victor Petrov (V. Domontovych). The author analyzes the activity of intellectual in the mid-1930s. In particular there is considered his participation in a unique research project of the Institute of History of Material Culture of the Ukrainian SSR "The trail of Shchors trek". The expedition of the Institute was to collect historical, ethnographic and folklore materials to prepare the shooting of the feature film of Oleksander Dovzhenko "Shchors".

The main results of the expedition's work were reflected in the report of V. Petrov. The officers of the Institute of History of Material Culture and local archives processed a complex of documentary materials of the years 1918-1919 (orders, announcements, telegrams, daybills, etc.). Chernihiv, Nizhyn, Klyntsy Archives and Gomel Museum were involved to work. There were recorded a number of memories about M. Shchors – of his mother, brother, sisters, childhood friends; a collection of photos of M. Shchors and family portraits were amassed.

Extremely valuable are the memories of "Semenov group" members and the very A.D. Semenov. Besides, there were collected the memories about the events of the Civil War of the residents of Hankove and Naytonovychi villages. These very villages that were on the demarcation line near the village Unecha, gave the key skeleton to form Bohun Regiment.

The interest of scientists-ethnographers was arisen by the town Semenov itself. Splendid original music-folklore and ethnographic material was collected in Unecha of the North Chernihiv region as well, where a large number of professional folk singers were preserved. The officers of the Institute of History of Material Culture made several records of songs on phonograph performed by the former Bohun and Tarashchan fighters, those songs they sang during military campaigns, and from the countrymen of the locations where insurrectionary movement developed. It was planned that these phonographic records would allow filmmakers to feel the music and song element, to hear a song in the way it sounded from the mouth of the people. This material and musical themes became the basis and sounded in the future film.

Two hundred and fifty photos taken during the expedition were to form the basis of photo-album (places and participants of military events, headquarter of Shchors, ethnographic material).

Most of the materials collected by the expedition were of service for preparation of "Shchors" film shooting, which was released in 1939 (author and director Oleksander Dovzhenko, music of D. Kobalevskiy, artist M. Umanskyi).

Л.О. ЦИБУЛЕНКО, А.Ю. ТВЕРДОВСЬКИЙ

РОЛЬ І МІСЦЕ ГРОМАДСЬКОЇ ВЗАЄМОДОПОМОГИ У КОМПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКІЙ СИСТЕМІ 20-х рр. ХХ ст. (НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНЩИНИ)

В умовах розвитку сучасного українського суспільства та побудови відносин між ним і державою виникає необхідність вивчення історичного досвіду функціонування різних громадських об'єднань колишньої радянської України, зокрема, визначення їх ролі та місця у компартійно-радянській системі 20-х рр. ХХ ст. Без урахування цього аспекту неможливо уявити реальні чинники формування явищ та процесів у суспільному житті сьогодення. Стає очевидним, що багато негараздів сучасного українського суспільно-політичного життя обумовлені першопричинами, які випливають з тоталітарної доби української історії. Саме тому вивчення історичних обставин формування і функціонування тоталітарної моделі організації радянського життя у підрадянській Україні 20-х рр. ХХ ст. дозволяє з'ясувати дійсні причини проблем і труднощів на шляху розбудови громадянського суспільства у демократичній Україні ХХІ століття.

Дослідження системи громадської взаємодопомоги в УСРР 1920-х рр. є нагальною проблемою сучасної вітчизняної історіографії. Шарпатов В.Г. у своїй дисертаційній роботі висвітлює діяльність комітетів (товариств) взаємодопомоги в якості складової радянської системи соціального забезпечення України 1920 – 1930-х рр. [1]. У монографії Рибак І.В. розглядається питання використання компартійними органами селянської взаємодопомоги для встановлення контролю за українським селом і втілення у життя програми соціалістичної перебудови [2].

Для встановлення взаємодії між складовими компартійно-радянської системи вагомими є розвідки із суміжних тем. Місце профспілок у ній досліджене Мовчан О.М. [3]. Волошенком В.О. та Мельничуком О.А. визначена роль комітетів незаможних селян у системі радянської влади, участь КНС в аграрних перетвореннях, залучення комнезамів до контролю за діяльністю інших об'єднань та організацій на селі [4, 5].

Принципово важливе значення для розуміння механізмів становлення та сутності тоталітарного режиму мають роботи комплексного характеру. Зокрема, праця Даниленка В.М., Касьянова Г.В. і Кульчицького С.В. «Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті роки» [6] розкриває різні складові елементи впровадження та змісту комуністичної диктатури. Дослідники, аналізуючи сталінську політичну систему, приходять до висновку, що запровадження тотального контролю держави спричинило існування суспільних структур, зацікавлених у соціальній та ідеологічній одноманітності, і зумовило наявність широкої мережі громадських об'єднань й організацій, підконтрольних партії та використаних у якості інструменту для комуністичних експериментів. У дисертаційному дослідженні Свистовича С.М. комплексно узагальнено місце громадських об'єднань та організацій у політиці більшовицького режиму 20 – 30-х рр. ХХ ст. [7].

Таким чином, у сучасних дослідженнях українських істориків висвітлюються різні аспекти функціонування і діяльності громадської взаємодопомоги в УСРР у 1920-х рр. Водночас відсутні узагальнюючі роботи. Окрім того, регіональний матеріал у наукових доробках представлений вибірково, що відкриває перспективи для дослідження з урахуванням місцевої специфіки.

Джерельною базою для вивчення даної проблеми стали матеріали справ, які зберігаються у Державному архіві Херсонської області (Фонди: Р. – 458, Р. – 459).

Метою статті є дослідження й аналіз ролі і місця громадської взаємодопомоги у компартійно-радянській системі 20-х рр. ХХ ст. у контексті формування тоталітарного режиму в період його становлення на прикладі Херсонщини.

Хронологічні рамки окреслюються 20-ми рр. ХХ ст. – першим десятиріччям радянської влади в Україні, коли відбувалося становлення і розвиток системи соціального забезпечення. Хронологічні межі роботи узгоджуються із загальноприйнятою в українській історичній науці періодизацією і зумовлюються предметом наукового пошуку та охоплюють добу впровадження, розквіту і згортання НЕПу, час голоду 1921 – 1923 рр., котрий вразив переважно південні губернії України.

В українській історичній науці вперше проводиться дослідження, присвячене вивченню ролі і місця громадської взаємодопомоги у компартійно-радянській системі 20-х рр. ХХ ст. на прикладі Херсонщини. Значна увага приділяється аспекту взаємодії комітетів (товариств) взаємодопомоги з іншими радянськими класовими об'єднаннями та організаціями. До наукового обігу вперше вводиться ряд джерел ДАХО, що доводить беззаперечну новизну статті.

НЕП спричинила появу нових організаційних форм соціального забезпечення, зокрема, системи громадської взаємодопомоги, що було спробою подолання кризи державного собезу. На комітети (товариства) взаємодопомоги покладалися функції надання натуральної, трудової та грошової допомоги населенню, участі в організації посівних кампаній, втягнення селянства до кооперації, надання позик і сприяння кредитуванню бідноти, покращення матеріально-технічної бази сільського господарства [8, арк. 3, 6; 9, арк. 99].

На основі постанови РНК «Про організацію комітетів взаємодопомоги на селі» (КВД) від 23 грудня 1921 р., у січні 1922 р. видано обіжник, де йшлося про необхідність створення громадських форм взаємодопомоги селянства, становлення яких покладалося на органи радянсько-компартійної системи: волвиконкоми, волпарткоми, волсобези та комнезаможі (КНС) [10, арк. 43; 11, арк. 5; 12, арк. 8].

Станом на жовтень 1922 р. у Херсонському повіті було утворено 34 волосних і 32 селянських комітети взаємодопомоги [13, арк. 19 зв.]. Проте на практиці організація громадських форм допомоги часто мала суто формальний характер і реально вони не могли впоратися з покладеними на них функціями, адже у більшості випадків в умовах голоду кошти на селянську взаємодопомогу просто не надходили, а відомості про діяльність КВД з окремих волостей взагалі відсутні. Про неспроможність інституцій громадської взаємодопомоги під час голоду красномовно свідчить доповідна записка Золотобалківського волосного КВД від 19 вересня 1922 р.: «... у серпні місяці у волості функціонували три їдальні «Ара» на 350 дітей та 330 дорослих. У волосному комітеті взаємодопомоги їдалень немає і засоби для надання допомоги голодуючим не отримуються...» [14, арк. 46].

Базовим принципом діяльності громадської взаємодопомоги ставало самообкладання. Джерелами для формування матеріально-фінансової системи КВД були: внески їхніх членів, добровільні пожертвування, заорювання громадських земельних угідь, які звільнялися від сільгоспподатку, спеціально утворені насінневі фонди, частина ресурсів переданих Наслідголод, поступово створювані на пільгових умовах виробничі підприємства [15, арк. 35, 147; 9, арк. 65].

Протягом початку – середини 1920-х рр. головним напрямком діяльності мережі селянської взаємодопомоги було її розширення (*Таблиця 1*). Саме у цей період спостерігається велика

залежність КВД від виконавчих структур органів радянської влади: райвиконкомів та сільських рад [15, арк. 25]. Зокрема, це виражалося у тому, що «райвиконкоми втручалися у роботу КВД і часто забирали весь зібраний фонд КВД на посилення коштів місцевого бюджету», чинили перепони у діяльності підприємств селянської взаємодопомоги, не надаючи їм передбачених існуючим законодавством пільг [16, арк. 11, 92]. А в умовах недороду 1925 р., коли основною турботою КВД стала підготовка до посівної кампанії, взагалі відбувалася парадоксальна ситуація. Народний комісаріат соціального забезпечення (НКСЗ) переказав Херсонській окрінспектурі через Народний комісаріат фінансів (НКФ) 9450 карб., призначені для допомоги населенню недорідних районів та проведення нової посівної кампанії і вимагав звітувати про їхнє використання. Однак окрсобез запевняв, що не отримавав ніяких асигнувань. Як з'ясувалося, відпущені кошти потрапили до фонду окрвиконкому, котрий розподілив їх між райвиконкомом, а останні гальмували передачу асигнувань КВД [8, арк. 38, 43, 124].

Таблиця 1. Динаміка розширення мережі селянської взаємодопомоги на Херсонщині на початку – у середині 1920-х рр.*

Кількість комітетів (товариств)	1922 р.	1923 р.	1924 р.	1925 р.	1926 р.
По районах (волостям до 1923 р.)	34	12	12	12	12
По селам	32	152	160	168	174
Разом	66	164	172	180	186
Кількість членів	Відомості відсутні	Відомості відсутні	14 227	15 366	18 022

*Укладено авторами на основі матеріалів ДАХО [13, арк. 19 зв.; 17, арк. 61; 16, арк. 14; 18, арк. 220; 19, арк. 10; 20, арк. 9].

До того ж, діяльність селянської взаємодопомоги підпадала під опосередкований контроль КНС, одним із найважливіших тактичних напрямків діяльності яких було «втягнення до кооперації та селянських товариств» [15, арк. 34]. Метою КНС було «встановлення певного політичного й ідеологічного впливу на роботу КВД, організованого шляхом взаємного представництва» [16, арк. 12]. Так, частою була практика одночасного поєднання головування однією особою у КНС та КВД, участі і контролю КНС за перебігом передвиборчих кампаній до КВД, проведення спільних пленумів представників КНС та КВД [15, арк. 24; 9, арк. 162].

У 1925 р. більшовики вдалися до цікавого тактичного кроку. У січні ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили нове положення «Про товариства взаємодопомоги», згідно з яким КВД реорганізувалися у селянські товариства взаємодопомоги (СТВ). Тепер у життя мала впроваджуватися лінія розмежування функцій СТВ та КНС на місцях [19, арк. 10; 21, арк. 21]. Проголошувалася потреба у «якомога найбільшому втягненні до КВД середняцького елементу села» [16, арк. 23]. Ідеологічно це пояснювалося так: «... у зв'язку зі зростанням селянського куркульства, його економічної могутності та прагнення захопити політичний вплив..., перед селянськими товариствами взаємодопомоги у дійсний момент висувуються колосальні задачі, щоб в об'єднаній творчості взаємної допомоги незаможника з середняком дати відсіч кулацьким елементам, які прагнуть закабалити бідноту» [22, арк. 11]. Насправді ж, за цим рішенням стояли суто економічні та політичні мотиви. З одного боку, за 1924 р. суттєво зменшилися надходження від членських внесків КВД [19, арк. 2], оскільки у початковий період своєї діяльності більшість товариств були малочисельними і об'єднували у своїх лавах переважно незаможне селянство, яке не мало достатніх коштів для внесення у фонди селянської взаємодопомоги. З іншого ж боку, більшовики добре розуміли, що їхній режим потребує розширення соціальної бази.

У середині 1920-х рр. дещо послаблюється й адміністративний тиск виконавчих органів влади на діяльність СТВ. Зокрема, 24 березня 1926 р. була ухвалена постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про ліквідацію заборгованості районних виконавчих комітетів та сільських рад селянським товариствам взаємодопомоги і про неприпустимість адміністративного втручання в їхню оперативну діяльність»,

яка зобов'язувала повернути селянським товариствам взаємодопомоги всі кошти, забрані у них райвиконкомами чи сільрадами [8, арк. 58]. Однак про те, що це була лише тимчасова поступка свідчать подальші події.

Вже наприкінці квітня 1927 р. відбулася Перша Всеукраїнська конференція селянських товариств взаємодопомоги, яка ухвалила ліквідацію районних СТВ. У теорії це мало раціоналізувати управлінську роботу, сприяти економії коштів, спростити організаційну структуру мережі громадської взаємодопомоги: відтепер СТВ підпорядковувалися безпосередньо Секціям селянських товариств взаємодопомоги окружних інспектур соціального забезпечення без проміжної ланки – районних товариств взаємодопомоги. Однак на практиці така реорганізація мережі СТВ ще більше посилила адміністративний вплив виконавчих органів влади на її діяльність. Так, на Херсонщині процес ліквідації районних товариств взаємодопомоги завершився на початку липня 1927 р. [21, арк. 63, 176], а 28 липня 1927 р. засідання Президії Херсонського окрвиконкому ухвалило: «... райвиконкомам зміцнити управління роботою СТВ...» [23, арк. 25].

З другої половини 1920-х рр. діяльність селянської мережі взаємодопомоги мала «скеровуватись на найбільше втягнення бідноти до колективного сектору». Так, у січні 1930 р. на Другому Пленумі СТВ Херсонщини йшлося про те, що «галузь допомоги повинна цілком сприяти колективізації, а СТВ повинні відіграти у цьому велику роль» [24, арк. 133, 321].

Остаточну крапку на селянській взаємодопомозі поставила постанова ВУЦВКу та РНК УСРР від 13 серпня 1930 р. «Про реорганізацію селянських товариств взаємодопомоги в селах, де проведено суцільну колективізацію». За нею у тих районах, де було проведено суцільну колективізацію, СТВ мали ліквідуватися, а замість них поставали каси взаємодопомоги колективізованого селянства (КВКС) [25, арк. 154]. Отже, громадській взаємодопомозі у селянській місцевості більшовики відводили роль інструменту для втілення колективізації у життя.

Схожими були тенденції розвитку громадської взаємодопомоги й у містах. Міські товариства взаємодопомоги (МТВД) виникли у 1922 р. [26, арк. 20]. Вони надавали допомогу нужденному населенню міст: дітям, жebraкам, тимчасово непрацевдатним робітникам. До мережі МТВД входили підприємства, магазини, медичні пункти, нічліжки [27, арк. 39].

На діяльність міських товариств взаємодопомоги поширювався вплив профспілок, частими були й адміністративні важелі втручання в їхню роботу [28, арк. 148]. Зокрема, наочним тут є лист від 27 червня 1928 р. під грифом «таємно» від наркома соціального забезпечення Покорного, адресований окрінспектору херсонського собезу Бієвченку, у якому йшлося про те, що медикаменти, надіслані для МТВД «Джойнтом», знаходяться у продажу в радянських аптеках [29, арк. 127].

Поступово міські товариства взаємодопомоги позбавлялися раніше наданих їм економічних пільг. Так, згідно постанови РНК УСРР від 10 вересня 1929 р. підприємства МТВД оподатковувалися промисловим податком за ставками «усуспільненого сектору» [24, арк. 115]. Обіжник НКЗ УСРР № 14 від 23 лютого 1930 р. вводив державну регуляцію продажних цін на продукцію, вироблену підприємствами міської взаємодопомоги, а у серпні того ж року взагалі відбулася заборона торговельної діяльності МТВД, яка супроводжувалася передачею мережі торговельних закладів до складу кооперації інвалідів [25, арк. 134, 249]. Окрім того, з 1928 р. МТВД мали функціонувати за п'ятирічним планом [24, арк. 165].

Тогочасні нормативно-правові акти свідчать про зміну характеру діяльності міської громадської взаємодопомоги. Зокрема, обіжний лист НКЗ УСРР № 12 «Про заготівлю від населення металобрухту» від 5 лютого 1930 р. забов'язував міські товариства України зібрати 2000 т металу, з яких на МТВД Херсонщини розкладалося 25 т [25, арк. 124], а згідно березневого обіжника проводилися збори коштів на побудову літака імені «Міської взаємодопомоги й допомоги» [24, арк. 249]. Тобто, діяльність системи міської взаємодопомоги цілковито підпорядковувалася потребам індустріалізації і керуюча партія використовувала її для матеріальної підтримки державних експериментів.

Таким чином, система громадської взаємодопомоги, основним мотиваційним чинником впровадження якої була нестача державних ресурсів, була ні чи іншим, як спробою подолання кризи державного собезу та постала як продукт доби НЕПу, й у ході його розквіту була використана як інструмент поширення впливу на населення, а наприкінці 20-х рр. ХХ ст. перетворилася на знаряддя для проведення колективізації та індустріалізації, підкорюючись більшовицькій меті побудови тоталітарної держави. Комуністичне одержавлення громадських інститутів спотворило соціальну сутність громадської взаємодопомоги та заважало реалізації довготривалого партнерства держави і суспільства. Патерналістська політика радянської держави у галузі розв'язання соціальних проблем унеможлиблювала розвиток громадянської активності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шарпаций В.Г. Становлення та функціонування системи соціального забезпечення в Українській РСР в 1920 – 30-х рр.: історичний аспект: Автореф. дис... доктора іст. наук / В.Г. Шарпаций. – Чернівці, 2007. – 43 с.
2. Рибак І.В. Селянська взаємодопомога в Україні (1921 – 1932 рр.) / І.В. Рибак. – К.: Рідний край, 1999. – 92 с.
3. Мовчан О.М. Українські профспілки в компартійно-радянській системі влади (1920-ті рр.): Автореф. дис... доктора іст. наук / О.М. Мовчан. – К., 2004. – 37 с.
4. Волошенко В.О. Комітети незаможних селян в Донбасі (1920 – 1933 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук / В.О. Волошенко. – Донецьк, 2003. – 20 с.
5. Мельничук О.А. Комітети незаможних селян на Поділлі (1920 – 1933 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук / О.А. Мельничук. – К., 1998. – 20 с.
6. Даниленко В.М. Сталінізм на Україні: 20 – 30-ті роки / В.М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький. – К.: Либідь, 1991. – 344 с.
7. Свистович С.М. Громадські об'єднання України в політиці більшовицького режиму (20 – 30-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис... доктора іст. наук / С.М. Свистович. – Донецьк, 2007. – 37 с.
8. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). Ф. Р. – 459. Інспектура соціального забезпечення виконкому Херсонської окружної ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 1923 – 1930 рр. Оп. 1. Спр. 83. Розпорядження й обіжники Наркомсобезу про роботу СТВ, їх участь у сільськогосподарських роботах, втягненні незаможного селянства у сільськогосподарську і кредитну кооперацію, кредитуванні та ін. (9 лютого – 19 жовтня 1926). – 162 арк.
9. Там само. – Спр. 85. Положення й інструкція про використання фонду кредитування бідноти; листування з окрвиконкомом, окружним КНС та іншими організаціями про видачу кредитів, насінневих позик та будівництво зерносховищ для СТВ (31 грудня 1925 – 29 грудня 1926). – 172 арк.
10. ДАХО. Ф. Р. – 458. Херсонський відділ соціального забезпечення повітової ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. 1920 – 1923 рр. Оп. 1. Спр. 53. Постанови і вказівки губсобезу (липень 1921 – травень 1922). – 76 арк.
11. Там само. – Спр. 75. Листування з волвиконкомами про організацію комітетів взаємодопомоги та їхню роботу, надання сімейних позик та ін. (травень 1922 – лютий 1923). – 62 арк.
12. Там само. – Спр. 76. Копія постанови Ради Народних Комісарів про організацію комітетів взаємодопомоги на селі та їхню діяльність (грудень 1921). – 41 арк.
13. Там само. – Спр. 63. Плани, звіти, відомості про роботу відділу окрсобезу (1923). – 45 арк.
14. Там само. – Спр. 79. Листування з волосними собезами та ревкомками про надання допомог, організацію комітетів взаємодопомоги та ін. (травень 1922 – лютий 1923). – 127 арк.
15. ДАХО. Ф. Р. – 459. Оп. 1. Спр. 7. Звернення Херсонського виконкому до райвиконкомів і райпарткомів про посилення селянських комітетів взаємодопомоги; інструкції, обіжники губсільсекції й листування з нею та районними КВД про держдотацію КВД, проведення посівної компанії, ліквідацію неписьменності та ін. (11 січня – 24 грудня 1924). – 176 арк.
16. Там само. – Спр. 23. Звіт і доповіді про роботу Херсонської окружної селянської секції комітетів громадської взаємодопомоги та районних КВД за 1923 – 1924 рр. (1 червня 1923 – 10 жовтня 1924). – 140 арк.
17. Там само. – Спр. 34. Доповіді й звіти про організацію та роботу Херсонського окрсобезу, окружного виробничо-кооперативного об'єднання інвалідів, окрсільсекції та будинків інвалідів, дані про чисельність інвалідів війни і праці, родин червоноармійців, пенсіонерів (1 квітня 1923 – 18 вересня 1924). – 65 арк.
18. Там само. – Спр. 64. Положення про місцеві органи НКСЗ, протокол наради активу працівників Херсонського окрсобезу, плани й доповіді про його роботу (12 лютого – 20 листопада 1925). – 235 арк.
19. Там само. – Спр. 111. Протокол I Херсонського окружного з'їзду селянських товариств взаємодопомоги, доповіді про роботу СТВ, мандати і посвідчення делегатів (25 травня – 11 жовтня 1926). – 162 арк.
20. Там само. – Спр. 96. Обіжник РНК УСРР про матеріальне забезпечення військовослужбовців та їх родин, доповіді і звіти про роботу окрсобезу, окрсільсекції СТВ, Херсонського оргбюро кооперації інвалідів (8 січня – 27 грудня 1926). – 203 арк.

21. Там само. – Спр. 231. Документи ліквідації районних комітетів селянських товариств взаємодопомоги: протоколи, інструкції, обіжники, листування (7 квітня – 9 грудня 1927). – 194 арк.
22. Там само. – Спр. 121. Звіти про роботу окрінспектури собезу, окрсільсекції СТВ, окружного виробничо-кооперативного об'єднання інвалідів (24 листопада 1924 – 2 лютого 1926). – 158 арк.
23. Там само. – Спр. 161. Плани роботи й листування з окрвиконкомом щодо призначення пенсій (10 січня – 31 грудня 1927). – 87 арк.
24. Там само. – Спр. 531. Протокол II Пленума селянських товариств взаємодопомоги Херсонської округи; постанова президіуму окрвиконкому про ліквідацію СТВ в окрузі й організацію кас соціального забезпечення у колгоспах, листування про кооперування інвалідів (8 січня 1929 – 2 серпня 1930). – 362 арк.
25. Там само. – Спр. 522. Постанови, інструкції, обіжники Наркомсобезу УСРР (9 січня 1929 – 9 вересня 1930). – 298 арк.
26. ДАХО. Ф. Р. – 458. Оп. 1. Спр. 66. Постанови Народного комісаріату соціального забезпечення (квітень – жовтень 1923). – 27 арк.
27. ДАХО. Ф. Р. – 459. Оп. 1. Спр. 159. Плани і звіти про роботу Херсонського окрсобезу, відомості про чисельність пенсіонерів по місту й окрузі, їх розподіл по групам; дані про чисельний, партійний і соціальний склад співробітників окрсобезу (6 грудня 1926 – 19 листопада 1927). – 149 арк.
28. Там само. – Спр. 200. Обіжники, інструкції Наркомсобезу УСРР і листування з ним про соціальне забезпечення інвалідів війни і праці, їх родин, родин червоноармійців та ін. (15 грудня 1926 – 23 грудня 1927). – 192 арк.
29. ДАХО. Ф. Р. – 459. Оп. 2. Спр. 1. Херсонський окрсобез; директиви Наркомсобезу з питань мобілізаційної роботи; списки інвалідів, котрі втікли з інвалідних будинків та поцупили речі (4 жовтня 1923 – 11 червня 1930). – 139 арк.

SUMMARY

The paper investigates and analyzes the role and the place of public mutual aid in the Communist Party Soviet system of the 20's years of the twentieth century in the context of a totalitarian regime on the stage of its formation on the example of Kherson region. Much attention is paid to the aspects of the interaction of the committees (societies) of the mutual aid with the Soviet authorities, class associations and organizations. A number of sources from the funds of the State Archive of the Kherson Oblast (SAKO) were introduced into the scientific circulation for the first time, and the mentioned problem is elucidated on the basis of these sources.

During research the authors found out that the system of public mutual aid arose in connection with the implementation of the NEP and was an attempt to overcome the crisis of the state social security system. The peasant committees of mutual aid were assigned to provide various types of aid for the population. However, in practice, the organization of public forms of assistance in the early 1920s often was of a purely formal character, because in most cases under the conditions of famine the assets for peasant mutual aid simply were not received. The basic principle of its activity became voluntary rate-paying.

During the first half of the 1920s the main direction of the activity of the peasant mutual aid network was its expansion. During this very period it is observed a high dependence of peasant committees of mutual aid on the executive structures of the soviet power. Moreover, the activities of peasant mutual aid fall under the indirect control of the committees of poor peasants.

In 1925 the Bolsheviks undertook an interesting tactical step: now it was introduced a line of separation of functions of peasant mutual aid committees and the committees of poor peasants in the field. The decision was motivated by the expansion of the social base of the Bolsheviks and the need to increase the resources for the funds of peasant mutual aid. The administrative pressure somewhat weakened too. However, already in 1927, a structural reform of the system of public mutual aid took place: elimination of regional network links, which in theory was expected to rationalize the administrative work and to favour cost savings, but in practice it has strengthened the influence of the executive authorities of power on its activities.

Since the second half the 1920s, the activities of the peasant mutual aid was subordinated to the goal of collectivization, which found a logical conclusion in the resolution in 1930 «About the reorganization of peasant mutual aid societies in villages where total collectivization was held», by which instead of peasant societies of mutual aid there appeared mutual aid funds of collectivized peasantry. Consequently, to public mutual aid in peasant areas the Bolsheviks assigned a role of a tool of implementing collectivization.

The tendencies of development of public mutual aid in the cities were similar.

The activities of urban societies of mutual aid were exposed to the influence of trade unions, and the administrative instruments of interference in their work were also frequently used. Gradually, during the 1920s, the urban societies of mutual aid were deprived of the given earlier economic benefits, and at the end the decade, their activities were entirely subordinated to the needs of industrialization, and the ruling party used them for financial support of the governmental experiments.

The article achieved the conclusion that communist nationalization of public institutions and their use as an instrument for collectivization and industrialization distorted the social essence of public mutual aid and disturbed the realization of the long-term partnership of state and society.

Г.В. ЦИБУЛЕНКО

НОВІ ЕЛЕМЕНТИ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ СЕЛЯНСТВА ХЕРСОНЩИНИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ 1941–1944 рр.

Проблема умов культурного життя населення України в часи нацистської окупації є важливою сферою, через призму якої проявляється ментальність народу. Ця ментальність виявляє і традиційні риси, і риси, набуті в умовах радянсько-більшовицького соціального експерименту, і форми адаптації до нових умов життя. Аналіз культурно-поведінкових схем населення окупованих територій дозволяє бачити прояв національного характеру в усіх сферах життя.

Другою важливою складовою актуальності дослідження культурної сфери є можливість розглянути реальну картину реалізації планів нацистської Німеччини щодо України.

В умовах формування національної історії та відходу від заідеологізованої радянської традиції ми маємо можливість встати на шлях об'єктивного дослідження та оцінки реалій минулого.

Дослідницькі кроки у вивченні культурного простору життя українців в умовах нацистського окупаційного режиму в останні часи набули широкого формату. Низка праць спрямовувалась на вивчення окремих складових соціокультурного життя населення та функціонування різних інститутів цієї сфери [1, с. 252-253]. Окремо питання окупаційного ладу безпосередньо на Херсонщині розглядалися у декількох статтях [1–2]. У них здійснено спробу розпочати системну оцінку реалій життя селянства та діяльності низових структур окупаційної влади.

Продовжуючи дану тематику нами ставиться завдання розкрити окремі елементи впровадження стратегічних планів Німеччини щодо окупованої території у контексті впливу на населення через зміну парадигми культурного простору. Особливий інтерес для нас полягає у розгляді стилю і методів роботи низових структур – як німецьких окружних та сільськогосподарських комендатур, так і місцевого управління – районних, земельних, міських та сільських управ. У перших відбувався процес адаптації загальнодержавних програм і прагнень нацистської Німеччини до реальних можливостей регіону. У других формувались завдання, визначались можливості, напрацьовувались пріоритети та механізми реалізації планів окупантів та безпосередньо здійснювалось керівництво населенням. Саме ці останні структури і були реальним втіленням режиму. Тим важливішим є розкриття їх ментальної складової низового керівного апарату, адже вони одночасно представляли і режим, і місцеве населення.

Другим завданням є спроба визначити характер поведінки населення, яке перебувало у таборі тих, хто змушений був співіснувати з новою владою і виживати в нових умовах.

Географія дослідження визначена зоною нижнього Подніпров'я, де сходились нові окупаційні адміністративні одиниці – генеральні округи «Миколаїв» та «Крим» (пізніше підокруг «Таврія») [2, с. 16–17].

Одним із ключових факторів, що визначав формування нового культурного простору, стала система потужної агітації та пропаганди. Німецьке керівництво активізувало роботу щодо створення агітаційно-пропагандистських осередків. Для активізації агітаційної роботи залучались всі культурно-просвітні заклади, у котрих планувалось регулярне проведення музикальних концертів, виступів перед аудиторією та вивішування плакатів [3, а. 239]. Для цього на місця активно надсилались пропагандистські матеріали: портрети, плакати, брошури і книжки. Наказувалось плакатами забезпечувати громадські приміщення – школи, клуби, канцелярії, а всю літературу вимагали зберігати при сільуправі у секретаря з метою формування у майбутньому громадських бібліотек [4, а. 69].

Саме бібліотекам окупаційна влада почала приділяти активну увагу. Згідно розпоряджень районних управ сільські управи повинні були терміново до 30 квітня 1942 р. надати інформацію про наявність на їх території будь-яких залишених бібліотек та кількість у них книжок. При наявності